

Келдибеков А.К.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТЫШКЫ ИШТЕР ЖАНА БАЖЫ
ЖЫЙЫМДАРЫНЫН МАСЕЛЕЛЕРИ**

Келдибеков А.К.

**ВОПРОСЫ ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И
ТАМОЖЕННЫХ СБОРОВ**

A.K. Keldibekov

**THE FOREIGN AFFAIRS OF THE KYRGYZ REPUBLIC AND
CUSTOMS DUTIES**

УДК: 330.321.2

1991-жылы СССР токтогондон кийин мурда союздук республикалардын курамына кирген бардык өлкөлөр өздөрүн көзкарандысыз деп салтанаттуу түрдө жарыялайт жана Көзкарандысыз Мамлекеттердин Кызматташтыгын (КМШ) түзөт. Өлкөлөр ортосунда КМШнын курамына кирген мамлекеттердин тең укуктуулук негизде кызматташуу жөнүндө, аймактардын бөлүнбөстүгү жана кол тийбестиги тууралуу макулдашуулар түзүлгөн.

Кыргызстан демократиялык республика болуп саналат. Кыргызстан 1991-жылдын 31-августунда өзүн көзкарандысыз мамлекет деп салтанаттуу түрдө жарыялайт. Акыркы жылдарда дүйнөнүн 135 мамлекети өлкөнүн эгемендүүлүгүн тааныды, ал эми 96-жылы мамлекеттер менен дипломатиялык мамилелер жөнгө салынды. 1992-жылы тарыхый окуя – Кыргызстанды Бириккен Улуттар Уюмунун мүчөлүгүнө кабыл алуу болот. Ошентип республика дүйнөлүк аренада өлкөсүнүн көзкарашы жөнүндө мамлекетти таанытуу мүмкүнчүлүгүн алды. Ушул эле жылы Кыргызстан ЮНЕСКО эл аралык уюмуна кабыл алынат. Республика КМШ өлкөлөрүнүн ичинен биринчи болуп Бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна кирет. Борборубузда бүгүнкү күндө 20дан ашык элчиликтер жана дипломатиялык өкүлчүлүктөр бар. Ошондой эле дүйнөнүн 20дан ашык өлкөлөрүндө Кыргызстандын элчилиги жана өкүлчүлүктөрү иштейт. Республика Эл аралык валюталык фонд, Азия өнүктүрүү банкы, Бүткүл дүйнөлүк банктар менен эл аралык өз ара байланыштарды орнотту. Эл аралык процесстерде өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө, кудуретине жана ролуна карай Кыргызстан өзүнүн жеке эл аралык жолун куруп жатат. Биринчи кезекте тышкы саясат Россия, Кытай, Германия, Индия, Япония, Туркия жана АКШ менен өз ара ыңгайлуу мамилелерди жаратууга багытталган. Маселен, Россия менен болгон кызматташтык социалдык жааттардагы, экономикалык, энергетикалык, аскердик чөйрөлөрдөгү жана транспорттук-коммуникациялардагы республиканын келечек өнүгүү шарттарынын бири катары каралат. Ал эми АКШ менен Кыргызстан эл аралык терроризм менен күрөшүүдө активдүү кызматташууда. Коопсуздукту камсыз кылуу, адам укукта-

рын, экологиялык проблемаларды сактоо жана экономикалык өнүгүү Коопсуздук жана кызматташтык боюнча европалык уюм менен өз ара аракетинин аркасында жүзөгө ашырылып жатат.

Өлкөнүн тышкы саясаты мамлекеттин, жарандык жамааттын, бардык деңгээлдеги башкаруу жана өз алдынча башкаруу органдарынын кызыкчылыктарын жана жоопкерчиликтерин чагылдырат. Кыргызстандын тышкы саясатынын негизги принциптери дүйнө өлкөлөрү жана КМШ менен эл аралык байланыштарды чындоодо, бейтараптыкты сактоодо, аскердик союздарга жана блокторго катышпоодо, улуттар аралык кагылышууларды түп тамырынан жок кылууда жана аларга жол бербөөдө, мамлекеттин чек арасын чындоодо, ошондой эле региондук көзкараштарды бекемдөөдө, өлкөнүн бакубат зоболосун түзүүдө, дүйнөлүк аренада атаандаштык мүмкүнчүлүгүн өстүрүүдө турат.

Албетте Кыргызстан, бардык эле учурдагы мамлекеттердей тышкы саясаттын концепциясына артыкчылыкты берип келет. Маселен, Кыргызстандын тышкы саясаттагы негизги артыкчылыктары, башында ТИМ турган жана башка ведомстволор жана институттар менен бирдикте тышкы саясий иштердин таасирдүү системасын түзүүдө, тышкы саясий ыкмалар менен улуттук коопсуздукту чындоодо, улуттун өнүгүүсүн жүзөгө ашыруу үчүн ыңгайлуу атмосфераны даярдоодо, өлкөнүн оң беделин бекемдөөдө болуп турат.

Тышкы саясаттагы Кыргызстандын активдүү аракети Борбордук жана Ички Азияны бириктирүүгө багыт алганын улантуусунда. Республика тынчтык сүйлөшүүлөрдү киргизүү жолу менен саясий кагылышууларды чечүү үчүн, коңшу өлкөлөр жана алыскы чет өлкөлөр менен өз ара ыңгайлуу экономикалык байланыштарга чыгууда. Жалпы коопсуздук, эгемендүүлүктү сыйлоо, аймактык бүтүндүк принцибинен алганда региондук деңгээлдеги тышкы саясаттын негизги мааниси Казакстан, Кытай, Өзбекстан жана Тажикстан менен таттуу коңшулаш болууда. Бул мамлекеттер жана Россия менен союзга жамааттык коопсуздукту камсыз кылуу маңызына Кыргызстан зор маани берет. Евразиялык экономикалык коомдоштуктун, Коллективдүү коопсуздук жөнүндө Келишим Уюмунун жана Шанхай кызматташтык уюмунун алкагында мамлекеттердин

региондук биримдиги негизги элемент болуп саналат.

Ааламдашуу мүмкүнчүлүгүн максималдуу пайдалануу, эл аралык коомдо өлкөнүн көзкарашын чыңдоо, чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу, улуттук коопсуздукту камсыз кылуу – республиканын тышкы саясатынын негизги багыты. Евроазиялык экономикалык коомдоштук жана ШКУ товарлардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн жалпы рыногун түзүү боюнча, ошондой эле тышкы экономикалык иштерди жана экспортту кеңейтүү боюнча өлкөнүн узак мөөнөттүк кызыкчылыктарын канааттандырууга жардам берип келет.

Республика өзүн туристик жагымдуу өлкө катары алдыга жылдырууга жана көрсөтүүгө кызыктар. Кыргыз элинин бай маданий мурастары жылдан жылга батыштын көптөгөн туристтерин тартууда. Өкмөт телекоммуникациялардын өнүгүүсүнө чоң көңүл бурууда.

Дүйнөнүн бардык өлкөлөрү үчүн кандай болсо, Кыргызстан үчүн да өлкө ичиндеги, чет өлкөдөгү өзүнүн жарандарынын укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо саясатынын башкы багыты, ошондой болуп саналат. Бул милдеттерди өлкө өкмөтү мүмкүнчүлүгүнө карай ишке ашырып келет. [12.97].

Кыргыз Республикасынын тышкы саясатынын негизги максаттары төмөнкүлөр болуп саналат: өлкөнүн көзкарандысыздыгын жана эгемендүүлүгүн чыңдоо, саясий-дипломатиялык каражаттар менен улуттук коопсуздукту камсыз кылуу, ички саясий жана социалдык-экономикалык кайра курууларды жүргүзүү үчүн жагымдуу тышкы шарттарды түзүү. Кыргызстандын улуттук кызыкчылыктарынын алдыга жылышы жана ишке ашышы, негизинен, коңшу өлкөлөр, алдыңкы державалар жана дүйнөлүк коомдоштуктун интеграциялык бирикмелери менен достукту, өз ара ыңгайлуу мамилелерди өнүктүрүү алкагында камсыздалды.

Башкы документтер – 1991-жылдагы Мамлекеттин эгемендүүлүгү жөнүндө декларация, 1993-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясы, 1997-жылдын 15-сентябрындагы Кыргыз Республикасынын бирдиктүү тышкы саясий багытын жүргүзүүдө Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин координациялоочу ролу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы, 1998-жылдагы Жибек жолу дипломатиясы жөнүндө Кыргыз Республикасынын Президентинин Доктринасы, 1999-жылдын 17-майындагы Тышкы саясаттын концепциясы - тышкы саясаттын негизин түзөт. Конституция боюнча Кыргыз Республикасынын Президенти тышкы саясаттын негизги багыттарын аныктайт, эл аралык мамилелерде өлкөнүн атынан чыгат, сүйлөшүүлөрдү жүргүзөт жана эл аралык келишимдерге кол коёт. Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлиги тышкы саясатты ишке ашыруу боюнча жетектөөчү мамлекеттик орган болуп саналат. Жогорку квалифи-

кациялуу кадрларды даярдоо максатында Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин Дипломатиялык академиясы түзүлгөн (2001).

1992-жылдан баштап Кыргыз Республикасы 100дөн ашык мамлекеттер менен дипломатиялык мамилелерди белгиледи, 50дөн ашык универсалдык институттардын жана форумдардын мүчөсү болуп калды, чет өлкөлөргө 19 дипломатиялык, жана 3 консулдук өкүлчүлүктөрдү ачты. Өз кезегинде Кыргыз Республикасында Бишкек, Алмата, Ташкен, Москва шаарларындагы резиденциялары менен 88 дипломатиялык миссиялар жана эл аралык уюмдар аккредитацияланды. Демократиялык жана рыноктук кайра куруулардын жолуна түшкөн, жалпы дүйнөлүк процесстерге тең укуктуу жана татыктуу катышкан мамлекет катары эл аралык аренада мамлекеттер аралык карым-катнаштардын спектри олуттуу кеңейди, республиканын зоболосу жакшырды. Туруктуу ички өнүгүүнүн жана дүйнөлүк чарбалык байланышка өлкөнү бириктирүүнүн зарыл шарттары орнотулду. Кыргызстан үчүн тышкы саясаттын кызыкчылыгы жана милдеттери, саясий-дипломатиялык каражаттар менен, көзкарандысыздыктын, эгемендүүлүктүн, экономикалык өз алдынчалыктын, өлкөнүн бүтүндүгүнүн эл аралык кепилдиктерин бекемдөөнү максималдуу өлчөмдө түзүүдө жана камсыз кылууда турат. Советтикке караштуу мейкиндик – тарыхый-маданий, геосаясий, экономикалык, гуманитардык жагдайлардын күчү, Кыргызстан үчүн башкы региондук артыкчылык болуп саналат. Кыргызстан Көз карандысыз Мамлекеттердин Кызматташтыгынын (КМШнын) иштеп жаткан механизмнин бекемделгенине жана өнүккөнүнө, ыктыярдуу жана тең укуктуу принципте ийкемдүү интеграциялык бирикмеге айланганына кызыктар. 1991-жылдын аягында түзүлгөн КМШ (Россия, Украина, Беларусь, Азербайжан, Армения, Грузия, Казакстан, Кыргызстан, Молдова, Тажикстан, Түркмөнстан, Өзбекстан) бирдиктүү союздук мамлекеттен көзкарандысыз улуттук мамлекеттердин системасына чыр-чатаксыз өтүүнү камсыз кылган институт катары өзүн актады. Өткөн мезгил ичинде КМШнын алкагында 1000дөн ашык документ, анын ичинде 400дөн ашыгы – Мамлекеттер башчыларынын кеңеши менен жана 700дөн көбү Өкмөттөрдүн башчыларынын кеңеши менен кабыл алынды. Алар эл аралык укуктун өз ара кызыкчылыктарын жана нормаларын эске алуу менен кыска мөөнөттүк жана узак мөөнөттүк болуп, келечекке мамлекеттердин макулдашылган стратегиясынын негизин түптөдү. Кызматташтыкка катышкан-өлкөлөрдүн экономикалык өз ара мамилелеринин жаңы системасын куруунун концепциясын чагылдырган Экономикалык Союзду түзүү жөнүндөгү (1993-ж. 24-сентябрь) Келишим Башкы документ болуп саналат. КМШ болгон жылдарда, барынан мурда, экономикалык өз ара аракеттерди кароонун негизинде бул мейкиндикте кызматташтыктын ар кандай региондук бирикмелерин түзүүгө

өбөлгөлөгөн көп денгээлдүү жана ар түрдүү тездиктеги процесстер болуп өттү. Кызматташтык алкагындагы өз ара мамилелердин өнүгүүсү көп жактуу жана эки тараптуу кызматташтыктын алкагында да өнүктү. 1994-ж. 30-апрелде Кыргызстан, Казакстан жана Өзбекстан Бирдиктүү Экономикалык мейкиндикти – Борборазиялык Союзду (БАС) түзүү жөнүндө Келишимге кол коюшкан. 1998-ж. мартта бул Келишимге Тажикстан кошулду. 1998-ж. июлда Борборазиялык Экономикалык Коомдоштук (БАЭК) деген аталышты алды. 1995-ж. январда Россия Федерациясы, Беларусь Республикасы, Казакстан Республикасы Бажы Союзуна бирикти, 1996-ж. мартта аларга Кыргыз Республикасы, 1999-ж. - Тажик Республикадары биригишкен, ал эми 2000-ж. 10-октябрда Евроазиялык Экономикалык Коомдоштук түзүлгөн. Мында КМШнын алкагындагы: экономикалык өз ара көзкарандылык, коммуникациялык жана энергетикалык системалардын жалпылуулугу, өткөөл мезгилдеги татаал процесстер, социалдык-экономикалык жана башка мүнөздөгү проблемалар, ошондой эле ички жана тышкы коркунучтарды минималдаштырууда макулдашылган жана бирдиктүү аракеттерди иштеп чыгуу зарылчылыктар БАЭК, ЕврАзЭк жана башка интеграциялык түзүлөрдүн келип чыгуусун кызыктыруучу негизги факторлор болуп саналат. Кыргыз Республикасы кызматташтыктын алкагында өз ара аракеттенүү механизмдерин өркүндөтүүгө умтулууда, кызматташтыктын жагымдуу жана натыйжалуу климатын түзүү үчүн мурда жетишилген келишимдерди жана макулдашууларды толук ишке ашырууга жетишүүдө. КМШ Бирдиктүү экономикалык мейкиндигин түзүү жөнүндөгү товарлардын, кызмат көрсөтүүлөрдүн, капиталдын жана жумушчу күчтөрдүн жалпы рыногун мезги-мезгили менен калыптандырууну караган келишимин ишке ашыруусу Кыргызстандын узак мөөнөттүү кызыкчылыктарына жооп берет.

Кыргыз Республикасынын бажы иштеринин уюштурулушу, анын таза мамлекеттик маңызы толук бойдон Кыргыз мамлекетинин көзкарандысыздыкка чыгуусу менен башталган.

1991-жылдын 31-декабрында Кыргыз Республикасынын Президентинин № 402 Жарлыгы менен бекиген Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик бажы инспекциясы жөнүндө Жобо иштелип чыккан болчу.

Бул жобонун негизинде Мамлекеттик Бажы Инспекциясын (МБИ) жүзөгө ашыруу үчүн Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Мамлекеттик бажы инспекциясы түзүлгөн. Бажы саясатынын толук кандуу иштөөсү үчүн бажы органдарына күчтүү базаны түзүү зарыл болгон жана финансылык мамиледе, жана укуктук мамиледе мындай база түзүлгөн болчу.

Мамлекеттик Бажы Инспекциясын (МБИ) жана ага баш ийген бажы мекемелерин (бажыларды, бажы постторун жана топторун) Кыргызстан бажы кызматы түзөрү жободо так көрсөтүлгөн.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик Бажы Инспекциясынын (КР МБИ) укуктук базасы өз ишинде Кыргыз Республикасынын бардык мыйзамдарына, Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктарына жана тескемелерине, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдоруна, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик Бажы Инспекциясы жөнүндөгү ушул жобого таянат.

Мамлекеттик Бажы Инспекциясына (МБИ) төмөнкү эң башкы милдеттерди аткаруу жүктөлгөн:

1. Компетенциясынын чегинде Кыргыз Республикасынын экономикалык кызыкчылыктарын коргоо.
2. Бажы иши жөнүндө мыйзамдардын бажы органдары тарабынан аткарылышын камсыз кылуу.
3. Соода-экономикалык мамилелердин бажылык жөнгө салуу системасын жана бажы контролун өркүндөтүү.
4. Бажы жыйымдарын, алымдарды, салыктарды жана башка төлөмдөрдү алуу боюнча бажы мекемелеринин ишин уюштуруу жана республиканын бюджетине бул каражаттарды өз убагында киргизүүнү камсыз кылуу.
5. Товарларды жана башка буюдарды алып келүүнүн жана чыгаруунун лицензиялык-уруксаттарынын тартибин сактоону камсыз кылуу.
6. Кыргыз Республикасына жана КМШга катышкан мамлекеттерге ташылып келинген товарларды керектөөчүлөрдүн кызыкчылыктарын коргоого багытталган чараларды жүзөгө ашырууга көмөк көрсөтүү.
7. Контрбанда жана башкалар, жана бажы эрежелердин бузулуулары менен күрөшүү.
8. Бажы статистикасын жүргүзүү.
9. Бажы иштеринин маселелери боюнча маалымат менен мамлекеттик органдарды, коомдук бирикмелерди, коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдарды, мекемелерди жана жарандарды камсыз кылуу.
10. КМШга катышкан мамлекеттердин улуттук бажы кызматы менен кызматташтыкты жүзөгө ашыруу.
11. Баңги каражаттарынын, куралдардын, маданий жана тарыхый мурастардын буюмдарынын, интеллектуалдык менчик объекттеринин мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө бөгөт коюуну кошо алганда, бажы иштеринин маселелери боюнча эл аралык кызматташтыкка Республиканын катышуусун камсыз кылуу.

Бул милдеттерди аткаруу бажы органдарынан жогорку профессионалдык даярдыкты талап кыларын белгилөө керек. Айрыкча бажы кызматынын офицерлерин даярдоодо:

1. Саясий мамилелерде.
2. Укуктук мамилелерде.
3. Техникалык мамилелерде.

Бажы иштерин туура уюштуруу максатында нормалдуу, психологиялык, адеп-ахлактык мамиледе бажы офицерлерин даярдоо өзгөчө маанилүү болуп саналат.

Ансыз, эгерде бажы кызматкери мыйзамсыз иштер менен алектенсе, мамлекеттин экономикалык кызыкчылыгын кантип коргоого болот.

Ансыз да, азыр мамлекет оор экономикалык абалда турганда, экономикалык кызыкчылыктарды коргоо өтө татаал жана терең проблема. Жана бул проблеманын маңызы экономикалык планда гана эмес, ошондой эле саясий планда да жатат.

Канткен менен, саясий багыт, стратегия, укуктук саясат кайсы багытка жүрсө, өлкөнүн экономикасы да, толугу менен ошого көз каранды. Кээде биз бир гана бажы жыйымдарын жана салыктарды алуунун эсебинен экономиканы көтөрө албайбыз, эгерде экономика алсыз болсо, анда бажы да кайра уюштурулулат.

Мамлекеттик Бажы Инспекциясы (МБИ) өз ишинде тышкы экономикалык байланыштар боюнча Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлиги, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлиги (ИИМ), Улуттук Коопсуздук Кызматы (УКК) менен, ошондой эле өлкөнүн саясий, экономикалык, оперативдүү кырдаалын туруктуу контролдоо максатында башка укук коргоо органдар менен өз ара аракеттенет.

Кийинки жылдарда Кыргыз Республикасынын Президентинин 1998-жылдын 31-матындагы № 170 жаңы Жарлыгы менен Мамлекеттик Бажы Комитети (МБК) жөнүндө жаңы жобо чыгарылган болчу.

Мамлекеттик Бажы Комитети (МБК) Кыргыз Республикасынын бажы иштеринин түздөн-түз жетекчилигин жүзөгө ашыруучу жана мамлекеттик башкаруу тутумундагы Куралдуу Укуккоргоочулук органдардын статусунун уккугуна ээ аткаруучу бийлик органы болуп саналат.

Мамлекеттик Бажы Инспекциясы (МБИ) өз ишинде Кыргыз Республикасынын Конституциясын Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктарын жана тескемелерин жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн тескемелерин, Кыргыз Республикасынын Бажы кодексин, «Кыргыз Республикасынын бажы органдарында кызмат өтөө жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын, «Изин суутпай издөө иши жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамын, ошондой эле ушул Жобону жетекчиликке алат.

Мамлекеттик Бажы Инспекциясынын (МБИ) борбордук аппараты жана барактагы бажы иштерин түздөн-түз жүзөгө ашыруучу ага баш ийген бажы органдары (бажылар, бажы посттору жана топтору), ошондой эле окуу жайы, бажы лабораториялары, эсептөө жана башка ведомствого караштуу уюмдар жана ишканалар Кыргыз Республикасынын бажы кызматын түзөт.

Адабияттар:

1. Удовенко С.П. Бажы чендерин анализдөөнүн жана баа берүүнүн методикасынын концептуалдык негиздери // РБАнын Санкт-Петербург филиалынын илимий жазылмалары. №2, 2001г.
2. Стрельник В. Россия Федерациясында сырткы сооданы бажы-тарифтик жөнгө салуу // Тышкыэкономикалык бюллетень. №12, 2004г.
3. Экономикалык теориянын негиздери. Политэкономия: Жогорку окуу жайлары үчүн окуу китеби. / Д.В.Валовойдун ред.астында. М., 2000
4. КРнын Бажы кодекси.
5. Дергачев В.А. Эл аралык экономикалык мамилелер. ЖОЖдор үчүн окуу китеби., М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 368-б..

Рецензент: д.э.н., профессор Джумабаев К.Дж.